

Böyük ədəbiyyatşünas alim, tanınmış ədəbiyyat tarixçisi və nəzəriyyəçisi

Akademik İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının və ictimai fikrin inkişafında xüsusi yeri olan, özünün orijinal axtarırları ilə elmimizə sanballı töhfələr vermiş görkəmli alimlərimizdəndir. Böyük ədəbiyyatşünas alimin, tanınmış ədəbiyyat tarixçisi və nəzəriyyəçisinin elmi araşdırmaları Azərbaycanda ədəbiyyat haqqında elmin daha da inkişaf etdirilməsinə, ictimai fikrin əsas problemlərinin araşdırılıb ümumiləşdirilməsinə uğurla xidmət edir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, Əməkdar elm xadimi İsa Həbibbəyli 1949-cu il oktyabrın 16-da Şərur rayonunun Danzik kəndində (etimoloji mənəsi Danyeri) müəllim ailəsində anadan olmuşdur. Atası Əkbər Əli bəy oğlu Həbibbəyli doğma kəndində 50 ildən artıq müəllimlik etmiş, tanınmış ziyalılardan biri olmuşdur.

İsa Həbibbəyli ilk təhsilini Şərur rayonundakı Danzik kənd orta məktəbində almış, 1966-cı ildə Oğlanqala (keçmiş Ulya Noraşen) kənd orta məktəbini bitirmişdir. Hələ orta məktəbdə oxuduğu illərdə «Pambiqçı uşaqlar» adlı ilk məqaləsi «Azərbaycan pioneri» qəzetində (1964), daha sonra isə məqalə və şeirləri «Azərbaycan gəncləri», «Şərq qapısı», «İşıqlı yol» qəzetlərində çap olunmuşdur. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Naxçıvan filialının Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir (1971). Ali məktəb illərində Tələbə Elmi Cəmiyyətinin sədri olmuş, Bakıda, Naxçıvanda və Tbilisidə tələbə elmi konfranslarında maraqlı məruzələrlə çıxış etmişdir. Dövri mətbuatda ilk elmi məqalələri və şeirləri çap olunmuşdur.

Zəhmətsevərlik, nikbinlik, dünyaya bağlılıq gənc İsa Həbibbəyli elm adlı sahilsiz bir ümmanda yelkənini açmağa sövq etmişdir. Naxçıvanda 1970-ci ildə keçirilmiş «Elm günləri»ndə İsa Həbibbəylinin Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı elminin görkəmli nümayəndəsi, dərin zəka sahibi və alicənab şəxsiyyət, akademik Məmməd Cəfər Cəfərovla yaxından tanış olması onun ömür yolunu qəti şəkildə, birdəfəlik müəyyənləşdirmişdir. Beləliklə, dövri mətbuatda şeirləri və məqalələri ilə diqqəti cəlb edən İsa Həbibbəyli hələ tələbə ikən elm yoluna üstünlük verməyi qərara almışdır.

Yaddaş dünyasında və mənəvi təkamülündə dərin izlər buraxmış böyük elm nəhəngi Məmməd Cəfər Cəfərovun şəxsiyyətinə dərin hörmət İsa Həbibbəylinin sonralar yazdığı elmi əsərlərində, xüsusən də böyük alimə həsr edilmiş məqalələrində qabarıq şəkildə ifadə olunur.

Akademik Məmməd Cəfər Cəfərov faktoru İsa Həbibbəyli tək cəmiyyət elmi yaradıcılığa həvəsləndirməmiş, həm də onun sadəlik və müdriqliyi özündə cəmləşdirən şəxsiyyət kimi formalaşmasına da nüfuz etmişdir. O, ustadı Məmməd Cəfər Cəfərovu böyük sadəlik nümunəsi kimi qəbul etmişdir. İsa Həbibbəylinin fikrincə, «sadəliyin nə qədər böyük mənəvi sərvət olduğunu akademik Məmməd Cəfər Cəfərova məxsus klassik sadəlik isbat etdi. Yalnız özünü dərk etmiş, şəxsiyyət etibarilə kamil olan insanlar bu qədər sadə ola bilərlər».

İsa Həbibbəyli 1973-cü ildə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda akademik Məmməd Cəfər Cəfərovun rəhbərlik etdiyi «Ədəbiyyat nəzəriyyəsi» şöbəsinə aspiranturaya qəbul olur. 1975-ci ildən Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun «Ədəbiyyat» kafedrasında müəllimlik edərəkən elmi konfranslarda maraqlı məruzə və çıxışları ilə diqqəti cəlb edir. Müxtəlif elmi konfranslarda «XX əsr Azərbaycan romantik lirikasında Füzuli ənənələri», «Qori seminariyası və Naxçıvan ziyalıları», «Məhəmməd Hadi lirikasının sənətkarlıq xüsusiyyətləri» mövzularındakı məruzələri onun elmi bacarığı tarixi-nəzəri axtarırlarından xəbər verirdi.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun aspiranturasında oxuduğu illərdə bu elm məbədində çalışan klassik ədəbiyyatşünaslardan Məmməd Cəfər Cəfərov, Mirzağa Quluzadə, Yaşar Qarayev, Əziz Mirəhmədov, Kamal Talıbzadə, Kamran Məmmədov və başqaları ilə yaxın ünsiyyətdə olması gənc tədqiqatçının elmi dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Məhz Məmməd Cəfər Cəfərova məxsus müdriklik, dərinlik və sadəlik, Abbas Zamanovun vətəndaşlıq mövqeyi, Əziz Mirəhmədovun dəqiqliyi və məsuliyyəti İsa Həbibbəylinin elmi fəaliyyətində aydın surətdə ifadə olunur. Geniş elmi dünyagörüş, nəciblik və xeyirxahlıq, məsuliyyət və sədaqət, habelə yorulmaz fəaliyyət İsa Həbibbəylinin xarakterinin əsas xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirir.

İsa Həbibbəyli 1980-ci il tarixdə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Dissertasiya Şurasında «XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan romantik lirikası» mövzusunda namizədlik dissertasiyasını uğurla müdafiə etmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatının çox zəngin və maraqlı bir dövrünə həsr edilmiş həmin tədqiqat işi özünün elmi sanbalı, nəzəri cəhətdən orijinallığı və yeniliyi ilə görkəmli ədəbiyyatşünaslarımız Məmməd Cəfər Cəfərov, Kamal Talıbzadə, Əziz Mirəhmədov, Abbas Zamanov, Yaşar Qarayev və professor Kamran Məmmədovun diqqətini cəlb etmiş, tədqiqat yüksək qiymətləndirilmişdir.

Böyük həvəs və fədakarlıqla XX əsrin əvvəllərinin ədəbi-ictimai fikrinə quymət verən İsa Həbibbəyli dövrün və zamanın tələbi baxımından Hüseyn Cavid, Məhəmməd Hadi, Abbas Səhhət, Abdulla Şaiq kimi görkəmli ədəbi simaların yaradıcılığını diqqətlə öyrənmiş, romantik şeirin bədii-estetik mahiyyətini, ictimai-fəlsəfi qayəsini və sənətkarlıq xüsusiyyətlərini elmi-nəzəri şəkildə açıb göstərməyə müvəffəq olmuşdur. Onun fikrincə, XX əsrin əvvəllərində yaranan ictimai-siyasi şəraitlə əlaqədar olaraq Azərbaycan romantik lirikasının mövzu dairəsi genişlənmiş, yeni poetik prinsiplər formalaşmağa başlamışdır. Şəxsiyyətin mənəvi aləmi, ideal insan və ali ictimai cəmiyyət axtarışları, bəşəri ideallara müraciət bu dövr romantik lirikasının aparıcı mövzularına çevrilmişdir. Romantik lirikanın ictimai əhəmiyyətini üzə çıxaran tədqiqatçı yazırdı: «Romantik estetikada xəyal, ideal prinsiplər cəmiyyətdən uzaqlığa aparən abstrakt meyillər kimi başa düşülmüşdür. Əslində isə romantik lirikada maarifçi-demokratik ideyalar geniş yayılmış, romantiklər yeni şəraitdə özlərinə qədər ədəbiyyatımızda mövcud olan ədəbi ənənələrin yaradıcı şəkildə layiqli davamçıları kimi çıxış etmişlər».

«Romantik lirikanın imkanları» adlı monoqrafiyasında (1984) diqqəti cəlb edən və İsa Həbibbəylinin elmi yaradıcılığına xas olan polemika mədəniyyəti, yüksək intellektual səviyyə, güclü ümumiləşdirmə bacarığı və yüksək nəzəri hazırlıq gənc alimin mühüm elmi nəticələrə gəlməsinə imkan vermişdir. İsa Həbibbəyli ilk dəfə olaraq həmin dövrdə poeziyamızda sonet, marş, himn, şərqi, türkü və sair poetik formaların yaranmasını müşahidə etmiş, həmin janrların poetikasından yüksək elmi səviyyədə söz açmışdır. İsa Həbibbəyli romantik lirikada üslub məsələsini önə çəkmiş və ayrı-ayrı sənətkarların fərdi üslubunun ilk dəfə elmi təsnifatını vermişdir. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elmində birinci dəfə olaraq o, Hüseyn Cavidin romantik-fəlsəfi, Məhəmməd Hadinin romantik-publisist, Abbas Səhhətin lirik-romantik, Abdulla Şaiqin romantik-realist üslubda yazıb-yaratdığını müəyyən etmiş və nəzəri cəhətdən aydınlaşdırmağa nail olmuşdur. Bütün bunlar Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ümumiyyətlə poetik formalar - janrlar və fərdi üslublar haqqında ciddi elmi-nəzəri tədqiqatlardan biri kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Akademik İsa Həbibbəyli Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında, elmi-ədəbi mühitində görkəmli Cəlil Məmmədquluzadəşünas alim kimi qəbul olunur. Bu nəhəng və parlaq simanın ədəbi və publisistik fəaliyyəti, mühiti və müasirləri problemi ədəbiyyatşünas alimi uzun illər ərzində dərinlən məşğul etmişdir. O, elmi fəaliyyətinin böyük bir mərhələsini Cəlil Məmmədquluzadənin həyatı və yaradıcılığına həsr etmişdir. Böyük demokrat Cəlil Məmmədquluzadənin zəngin həyatı və çoxcəhətli fəaliyyəti ilə bağlı onun «Cəlil Məmmədquluzadə» (1987), «Zamanın dühası» (1993), «Seçkin Azərbaycan yazarı Cəlil Məmmədquluzadə» (1994) və başqa əsərləri elmi ictimaiyyət tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır. Doktorluq dissertasiyası kimi müdafiə etdiyi «Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri» adlı monoqrafik tədqiqatı isə (1996) tək-cə İsa Həbibbəylinin yox, bütövlükdə

Azərbaycanda ədəbiyyatşünaslıq elminin mühüm nailiyyətlərindən biri sayılmağa layiq olan sanballı elmi əsərdir.

İsa Həbibbəylinin tədqiqat işinin əsas orijinallığı onun Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığına yeni yanaşma tərzində, əldə etdiyi zəngin faktları, nadir və çoxsaylı arxiv materiallarını dərin elmi şərhləri ilə birlikdə ilk dəfə tədqiqata cəlb etməsindədir. Ədəbiyyatşünas alimin bu tədqiqatı “Azərbaycanda XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəlləri ədəbi prosesinə ümumiləşdirilmiş yeni bir baxışı” (Yusif Seyidov) ifadə edirdi. İsa Həbibbəyli bu sanballı elmi əsərini yazmaqla Bakı, Tiflis, Təbriz, Kiyev, Ərzurum, Odessa, İrəvan, Naxçıvan, Qori, Yasnaya Polyananın arxiv, muzey və kitabxanalarından əldə etdiyi yeni materiallara və sənədlərə istinad edərək, tənqidi realizm ədəbi cərəyanının yaradıcısı Cəlil Məmmədquluzadənin mənalı və ibrətamiz həyat yolunun, çoxcəhətli ədəbi-ictimai fəaliyyətinin, zəngin və bənzərsiz bədii irsinin, çoxsaylı müasirləri ilə əlaqələrinin geniş və aydın mənzərəsini yaratmaqdan ibarət mühüm bir vəzifəni şərəflə yerinə yetirmişdir. O, bu yolun başlanğıcının ədibin ailə mühitindən və tələbəlik dünyasından keçdiyini qeyd edərək yazır ki, gənc Cəlil Məmmədquluzadə ilk təhsil illərində ərəb-fars dillərini öyrənmiş, islam və Şərq tarixinə və ədəbiyyatına, rus mədəniyyətinə dərinləndirən bələd olmuş, mütaliə vərdislərinə yiyələnmiş, bunların sayəsində isə özünün əxlaq-mənəvi qənaətləri müəyyənləşmişdir. İsa Həbibbəyli haqlı olaraq bu fikirdədir ki, Cəlil Məmmədquluzadənin şəxsiyyətinin və dünyagörüşünün formalaşmasında Qori Müəllimlər Seminariyası mühiti xüsusi rol oynamış, onun gələcək ictimai-siyasi, ədəbi-pedaqoji fəaliyyətində təkanverici bir amil olmuşdur.

XIX əsrin 70-90-ci illərini və XX əsrin əvvəllərini Azərbaycan maarifçiliyinin xüsusi inkişaf mərhələsi kimi xarakterizə edən İsa Həbibbəyli bu dövrün məktəblərinin ədəbiyyatın inkişafındakı rolunu araşdıraraq belə bir doğru qənaətə gəlir ki: «Məktəb milli maarifçiliyin canını, cövhərini, müəllimlik əsas hərəkətverici qüvvəsini təşkil edirdi. Teatr, mətbuat və ədəbiyyat isə məktəbdən, pedaqoji işdən doğan, onu tamamlayan maarifçi fəaliyyət sahələri idi». İsa Həbibbəyli tədqiqat işində bu fonda dövrün maarifçilik hərəkatının önündə gedən Eynəli bəy Sultanov (1866-1935), Məhəmməd Tağı Sidqi (1854-1903), Məhəmməd ağa Şahtaxtlı (1846-1931), Əliməmməd Xəlilov (1862-1896), Mirzə Əbülqasım Sultanov (1866-1916), Mirzə Ələkbər Süleymanov (1862-1921), Paşa ağa Sultanov (1849-1902), Mirzə Cəlil Sürbi (1874-1915), Sadıq Xəlilov (1864-1905), Tağı bəy Səfiyev (1878-1939), Məmmədqulu bəy Kəngərli (1854-1905) və başqaları haqqında yeni tədqiqatlarını elmi ictimaiyyətə təqdim etmişdir. Cəlil Məmmədquluzadə həyatında, çoxcəhətli fəaliyyətində, apardığı mübarizədə özünəməxsus yeri və rolları olan bu maarifçi ziyalıların dolğun portretini yaratmaq üçün illər ərzində müxtəlif arxivlərdən toplanılmış zəngin materiallar həm də dövrün maarifçi ədəbi-ictimai mühitinin də gedişatını və mənzərəsini canlandırmağa imkan vermişdir. Tiflis ədəbi-ictimai mühitinin inkişafı və dünyada ictimai-siyasi proseslərin dəyişməsi dalğasında həmin bu mühitdə «Molla Nəsrəddin» jurnalının (1906) nəşrə başlaması təkcə Azərbaycanda deyil, Yaxın Şərq miqyasında mütərəqqi tarixi hadisə kimi qiymətləndirilir. İsa Həbibbəylinin fikrincə, zamanın meydana çıxardığı yeni ədəbi-ictimai mühit təkcə adı çəkilən jurnalın deyil, Azərbaycan ədəbiyyatında yeni tipli ədəbi məktəbin – «Molla Nəsrəddin» məktəbinin yetişib formalaşmasını şərtləndirmişdir. İsa Həbibbəylinin «Molla Nəsrəddin» ədəbi məktəbi və molla-nəsrəddinçilik təlimi haqqındakı araşdırmaları və tezisləri bu istiqamətdə meydana çıxmış sistemli nəzəri baxışları ifadə edir.

Məlum olduğu kimi, sovet dövrü ədəbi-ictimai fikir tariximizdə «Molla Nəsrəddin» və «Füyuzat» bir-birinə zidd olan məfkurə daşıyıcıları olaraq üz-üzə qoyulmuş, onların rəhbərləri Cəlil Məmmədquluzadə və Əlibəy Hüseynzadə əks qütbləri, fərqli və hətta antoqonist ziddiyyətli məfkurələri təmsil edən şəxsiyyətlər kimi təqdim olunmuşlar. İsa Həbibbəyli ilk dəfə olaraq bu problemə ədəbi-tarixi proseslərin reallıqları müstəvisindən yanaşaraq, hər iki cərəyanın ölkədə milli oyanış və tərəqqi, ədəbiyyatın və mətbuatın inkişafı üçün böyük əhəmiyyətini qeyd etmişdir. Tədqiqatçı dövrün bu böyük şəxsiyyətlərinin ədəbi-ictimai fəaliyyətinin reallıqlarına əsaslanaraq haqlı olaraq qeyd edir ki, millətin və ölkənin gələcək inkişafı, müstəqil və demokratik dövlət quruculuğu uğrunda mübarizədə onların tutduğu yollar fərqli, müxtəlif olsa da, heç də düşmən cəbhələr olmayıb, gəldikləri nəticələr çox yaxın və əhəmiyyətli idi.

Məlumdur ki, Əlibəy Hüseynzadə turançılıq düşüncəsini, ortaq türk dili ideyasını təbliğ edirdi. Cəlil Məmmədquluzadə isə azərbaycançılıq məfkurəsini əsas kimi qəbul etmişdir. «Molla Nəsrəddin» jurnalı da geniş mənada türk-müsəlman dünyasının mətbuat orqanı idi. Akademik İsa Həbibbəyli doğru olaraq qeyd edir ki, müstəmləkəçilik əleyhinə baxışları, demokratiya və müstəqil dövlət quruculuğu, monarxiya quruluşuna qarşı yönəlmiş azadlıq hərəkatı haqqında, dünya və rus ədəbiyyatına və mədəniyyətinə münasibət kimi məsələlərdə bu böyük şəxsiyyətlər ideya cəhətdən bir-birinə çox yaxın idilər. İsa Həbibbəyli Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elmində ilk dəfə olaraq molla-nəsrəddinçilik hərəkatı ilə füyuzatçılığın ortaq cəhətlərini elmi-nəzəri baxımdan sistemli şəkildə araşdırıb həll etmişdir.

Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin 1920-ci ildə Cənubi Azərbaycana köçməsi, «Molla Nəsrəddin» jurnalını Təbrizdə çap etdirməsi ətrafında araşdırmalar aparən İsa Həbibbəyli bu hadisənin İranda realist-satirik mətbuatın inkişafındakı əhəmiyyətini də əsaslandırmışdır. Əsərdə Cəlil Məmmədquluzadənin İranda yaşamış müasirləri ilə əlaqələrinə yeni səhifələr əlavə olunmuş, «Molla Nəsrəddin» jurnalının Təbrizdə və ətraf şəhərlərdəki abunəçilərinin dəqiq siyahısı verilmişdir.

Tədqiqatçı sovet dövründə Cəlil Məmmədquluzadənin fəaliyyətini iki mərhələyə ayırır: 1) Ümid və inam dövrü (1921-1928); 2) Şübhə və sarsıntı mərhələsi (1929-1932-ci illər). Birinci mərhələ Cəlil Məmmədquluzadənin «kiçik adam» – xalq anlayışı ilə özünü fəhlə-kəndli hökuməti kimi qələmə verən sovet hökumətinin bəyanatları uyğun gəlidiyi üçün böyük yazıçının yaradıcılığının qaynar dövrü kimi xarakterizə edilmişdir. İsa Həbibbəyli Cəlil Məmmədquluzadənin Sovet hakimiyyəti illərindəki sonrakı həyatı və fəaliyyətini isə haqsızlıq, çaşqınlıq, laqeydlik, tənhalıq illəri olaraq səciyyələndirilir və bütün bunların onun yaradıcılığına və ümumən ədəbiyyatın inkişafına göstərdiyi təsir yeni faktlar və sənədlər əsasında aydınlaşdırılır. Bu, əslində XX əsrin əvvəllərində digər yazıçılarımızın da yaşadığı proses idi və ona görə də həmin istiqamətdə aparılan tədqiqat geniş elmi ümumiləşdirmə imkanlarına malikdir.

Akademik İsa Həbibbəyli Cəlil Məmmədquluzadənin nəsil şəcərəsini ilk dəfə olaraq öyrənib hazırlamış və onu ədəbi-elmi ictimaiyyətə çatdırmışdır. O, uzun axtarışlardan və mətbuatda çap etdirdiyi soruq xarakterli yazılardan sonra 1992-ci il yanvarın 25-də Tehrana gedərək Mirzə Cəlilin nəslinin davamçıları ilə görüşmüş, onlarla əlaqə yaratmışdır. İsa Həbibbəyli böyük ədibin oğlu Ənvər Məmmədquluzadənin İkinci Dünya müharibəsi zamanı sovet ordusunun tərkibində həkim kimi İrana getməsini və sonra taleyin hökmü ilə həmişəlik bu ölkədə qaldığını müəyyənləşdirmiş, yazıçının burada davam edən nəslinin davamçıları haqqında zəngin məlumatlar əldə etmişdir. Cəlil Məmmədquluzadənin nəslinin davamçılarının bundan sonrakı taleyi ilk dəfə İsa Həbibbəyli tərəfindən geniş ictimaiyyətə çatdırılmışdır. Eyni zamanda, görkəmli yazıçının nəslinin Fransada və Polşada yaşayan davamçıları haqqında da tədqiqatlar İsa Həbibbəyliyə məxsusdur. O, 1992-ci ildə Tehrandə Cəlil Məmmədquluzadənin nəvələri Teymur Cavanşiri, İrena Süleymani ilə yanaşı, Polşada yaşayan Midhət Cavanşiri ilə də görüşmüşdür. İsa Həbibbəylinin 1998-ci ildə Parisdə Cəlil Məmmədquluzadənin nəvəsi Mehri xanım Səqqəçiyə ilə görüşü nəsil şəcərəsini daha da aydınlaşdırmağa imkan yaratmışdır. Bütün bunlardan sonra İsa Həbibbəylinin yazıb nəşr etdirdiyi «Cəlil Məmmədquluzadənin nəsil şəcərəsi» tədqiqatı ədəbi ictimaiyyət tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır. Bu, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yazıçıların nəsil şəcərəsinə həsr olunmuş birinci elmi-tədqiqat əsəri kimi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Dövlət müstəqilliyi dövründə Cəlil Məmmədquluzadənin əsərləri külliyyatının ən sanballı və dolğun nəşri İsa Həbibbəylinin adı ilə bağlıdır. O, çoxillik axtarışlardan sonra yazıçının 4 pərdəli «Ər» pyesini, kiçik həcmə malik «Lənət» və «Oyunbazlar» səhnəciklərini tapıb üzə çıxarmış, 16 satirik seirini, 35 məqaləsini, 170 felyetonunu ilk dəfə görkəmli yazıçının 2004-cü ildə nəşr edilmiş 4 cildlik külliyyatına daxil edərək oxuculara çatdırmışdır. Çoxcildlikdə eyni zamanda, böyük ədibin özünün və ailə üzvlərinin 50, eyni zamanda başqa tanınmış şəxsiyyətlərin elmi ictimaiyyətimizə bəlli olmayan 44 məktubu, habelə elmi-ədəbi və publisist xarakterli sənədləri və yazıları çap edilmişdir. Bütövlükdə akademik İsa Həbibbəylinin böyük demokrat yazıçı Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərini bir neçə dəfə ayrıca kitab halında çap etdirməsi, həmin kitablara sanballı

müqəddimələr, izahlar yazması həmin nəşrləri ədəbiyyatşünaslıq elmini zənginləşdirən mənbələrə çevrilmişdir.

İsa Həbibbəyli şəxsi təşəbbüsü ilə Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərini Misirdə ərəb dilində, Pakistanda urdu dilində, Macarıstanda, Litvada, Gürcüstanda və Özbəkistanda yazıçı haqqında müqəddimələrlə birlikdə tərcümə etdirib kitab halında nəşr etdirmişdir.

Bununla belə, İsa Həbibbəyli Cəlil Məmmədquluzadənin bir neçə görkəmli müasirinin həyatı və irsini daha geniş və dərinlən tədqiq etmiş, onların əsərlərini ilk dəfə toplayıb kitab halında nəşr etdirmişdir. Onun təqdim etdiyi «Məhəmməd ağa Şahtaxtı. Seçilmiş əsərləri» (2006) adlı kitabda bu parlaq şəxsiyyətin çoxcəhətli fəaliyyəti ilk dəfə yeni tədqiqatlar və nadir sənədlər əsasında oxuculara çatdırılır. İsa Həbibbəyli Məhəmməd ağa Şahtaxtı haqqındakı məlum tədqiqatlara çoxsaylı əlavələr etmiş, onun elmi tərcümeyi-halının dəqiq və aydın mənzərəsini yaratmışdır. Eyni zamanda, İsa Həbibbəyli Məhəmməd ağa Şahtaxtının Fransada, Rusiyada, Azərbaycanda, Türkiyədə çap olunmuş çoxsaylı məqalələrini, əlifba layihələrini, məktublarını, tərcümeyi-hal sənədlərini, nadir fotoşəkillərini üzə çıxararaq ilk dəfə «Seçilmiş əsərlər» kitabında çap etməklə geniş istifadə üçün təqdim etmişdir. Beləliklə, Məhəmməd ağa Şahtaxtı kimi məşhur bir çoxcəhətli şəxsiyyətin keşməkeşli ömür yolu və xidmətləri haqqında ümumiləşmiş elmi təsəvvür formalaşdırılmışdır. Bu, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elmində Məhəmməd ağa Şahtaxtı zəngin tərcümeyi-halı, yaradıcılıq fəaliyyəti və əsərləri ilə birlikdə elmi-ədəbi ictimaiyyətə təqdim edən ilk böyük addımdır. İsa Həbibbəyliyə qədər Məhəmməd ağa Şahtaxtının cəmi 2-3 əsərinin çap olunduğunu nəzərə alsaq, təqdim edilən geniş həcmli «Seçilmiş əsərlər»in əhəmiyyəti bir daha aydın ola bilər.

İsa Həbibbəyli görkəmli maarifçi və şair Məhəmməd Tağı Sidqinin də «Əsərlər»ini ilk dəfə 2004-cü ildə “Çaşıoğlu” nəşriyyatında kitab halında çap etdirmişdir. M.T.Sidqinin «Əsərlər»inə daxil olan dərslilər, maarifçi şeirlər, elmi əsərlər və məktublar bu sənətkarın çoxcəhətli fəaliyyətinin tam halda təsəvvür edilməsinə imkan yaradır. İsa Həbibbəylinin Məhəmməd Tağı Sidqinin həyatı və yaradıcılığı haqqındakı araşdırmaları faktik material baxımından yeni və zəngin olduğu üçün elmi-nəzəri cəhətdən də dərin və əsaslıdır. Alimin bu böyük maarifçi şair haqqındakı məqalələri M.T.Sidqinin ədəbi-maarifçi xidmətlərinin tam mənzərəsini təsəvvür etməyə imkan yaradır.

Eynəli bəy Sultanovun (1866-1935) tərcümeyi-halına, maarifçilik sahəsində və ədəbi fəaliyyətinə də İsa Həbibbəyli çoxillik axtarışları sayəsində ciddi əlavələr etmişdir. İlk dəfə onun araşdırmalarından məlum olmuşdur ki, İrəvan gimnaziyasında təhsil alarkən Eynəli bəy Sultanov rus, fransız, yunan, latın dillərini yaxşı öyrənmiş və tərcümələr etmişdir. Eynəli bəy Sultanovun anadan olma tarixini, Tiflisdə yox, İrəvan progimnaziyasında təhsil almasını, İrəvan Dairə məhkəməsinə məsul vəzifə daşmasını da İsa Həbibbəyli müəyyən etmişdir. Cəlil Məmmədquluzadənin Eynəli bəy Sultanova xüsusi münasibət bəsləməsinin səbəbləri də onun tədqiqatında aydınlaşdırılmışdır. Eynəli bəy Sultanovun maarifçi-realist ağırlıqlı tənqidi-realist yazıçı olması haqqındakı nəzəri qənaətləri də İsa Həbibbəyli irəli sürmüşdür. Eynəli bəy Sultanovun publisist əsərlərinin kitab halında 2016-cı ildə ilk dəfə Azərbaycan və rus dillərində ayrı-ayrı kitablar halında nəşr etdirilməsi də İsa Həbibbəylinin xidmətidir.

Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi roman məktəbinin banisi Məmməd Səid Ordubadi haqqında yazıb çap etdirdiyi «Böyük ədəbiyyat nəhəngi» kitabı bu qüdrətli sənətkarın müasir elmi-nəzəri baxışlar əsasında ümumiləşdirilmiş portretini canlandırır. Bundan başqa, İsa Həbibbəyli Məmməd Səid Ordubadinin «İki Cocuğun Avropa səyahəti» əsərini, «Qəflət», «Vətən və hürriyyət» adlı şeir kitablarında toplanan şeirləri M.S.Ordubadinin 2012-ci ildə nəşr etdirdiyi «Həyatım və mühitim» adlı kitabında oxuculara təqdim etmişdir.

Ümumiyyətlə, İsa Həbibbəyli böyük demokrat yazıçı Cəlil Məmmədquluzadənin onlarla müasiri haqqında ilk dəfə söz açmış, bu maarifçi ziyalıların fəaliyyətinə dair yüzlərlə sənədi üzə çıxarmış, barəsində geniş məlumat vermiş, onların qarşılıqlı əlaqələrinin mahiyyətini elmi şəkildə aydınlaşdırmışdır. Bütövlükdə akademik İsa Həbibbəyli Azərbaycan ədəbiyyatının «Molla Nəsrəddin» epoxasının mükəmməl elmi salnaməsini yaratmışdır.

Akademik İsa Həbibbəyli müasir ədəbiyyatı, ədəbi prosesi diqqətlə və ardıcılıqla izləyir, yeni çap olunmuş əsərlərə elmi münasibətini bildirir, ədəbiyyatımızda həmin əsərlərin nə dərəcədə əhəmiyyətli olmasını müəyyən edir. Bu cəhətdən o, ədəbiyyatımızın yaxşı mənada təəssübkeşi və elmi surətdə böyük təbliğatçısıdır. İsa Həbibbəylinin ədəbi proses haqqındakı yazılarında ədəbiyyatın nəbzi döyünür. Deyərdim ki, İsa Həbibbəyli klassik ədəbiyyatşünaslıq ənənəsi zəminində formalaşan, ədəbiyyatın bütün dövrləri və görkəmli nümayəndələri haqqında professional səviyyədə dərin elmi söz deyə bilən, universal dünyagörüşə malik olan görkəmli tədqiqatçı alimdir. Alimin Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, Mirzə Fətəli Axundzadə, Hüseyn Cavid, Əlibəy Hüseynzadə, Məhəmməd Hüseyin Şəhriyar, Səməd Vurğun, Mirzə İbrahimov, Mir Cəlal, Rəsul Rza, Bəxtiyar Vahabzadə və başqalarının həyatı və yaradıcılığına həsr edilmiş tədqiqatları Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının qiymətli elmi örnəkləridir.

XX əsrin 60-70-ci illəri Azərbaycan ədəbiyyatı yeni pleyadanın gəlişi, söz sənətinə yeni qayıdış dövrü kimi səciyyələndirilir. Xüsusən, Azərbaycan altmışıncılarının ədəbiyyata gətirdikləri yeniliklər və novatorluğun təqdimi İsa Həbibbəylinin tədqiqatlarında mühüm yer tutur. O, xalq yazıçıları Anar, Elçin və Yusif Səmədoğlunun, xalq şairləri Fikrət Qoca və Vaqif Səmədoğlunun simasında Azərbaycan altmışıncıları ədəbi nəslinin uğurlu sənət taleyini müəyyən edib sistemli şəkildə ümumiləşdirmişdir. Onun fikrincə, həyatı gerçəkliklərə sədaqət, ümumiyyətlə insana qayıdış, «kiçik adamın» və dərin mənəvi münasibətlərin ədəbiyyata gətirilməsi Azərbaycan altmışıncılarının özünəməxsus ədəbi simasını göstərir. Bu məqamda İsa Həbibbəylinin ümumi prinsiplərdən deyil, yazıçıların fərdi özünəməxsusluqlarından çıxış edərək hər sənətkarın həmin prosesdəki yerini müəyyən etməsi məsələnin obyektiv elmi həllinin tapılması baxımından əhəmiyyətli olmuşdur. Bu yolla həm də tək-cə ayrı-ayrı yazıçı və şairlər deyil, bütövlükdə dövrün ədəbi prosesi bütün reallıqları ilə təqdim olunmuşdur.

Ümumiyyətlə, faktdan, sənəddən, real proseslərdən, ədəbi mətndən çıxış edərək elmi-nəzəri ümumiləşdirmələr aparmaq, mühüm nəticələrə gəlmək İsa Həbibbəylinin tədqiqatçılıq üsuludur. Məsələnin bu cəhəti İsa Həbibbəylinin elmi fəaliyyətinin özünəməxsusluğunu müəyyən edir. Akademik İsa Həbibbəyli ədəbiyyat nəzəriyyəsi ağırlıqlı ədəbiyyat tarixçisidir.

Xalq şairi Səməd Vurğunun elmi fəaliyyəti, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının inkişafı sahəsindəki xidmətləri də ilk dəfə İsa Həbibbəyli tərəfindən sistemli tədqiqata cəlb olunmuşdur. İsa Həbibbəylinin «Akademik Səməd Vurğun Vəkilov» adlı kitabı bu mövzuda meydana çıxmış ilk geniş həcmli əsər kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əsərdə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının təsisçilərindən biri kimi Səməd Vurğunun tərcümeyi-halı və elmi fəaliyyətinin naməlum səhifələri üzə çıxarılmışdır. İsa Həbibbəyli akademik Səməd Vurğunun Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti kimi xidmətlərindən ilk dəfə olaraq geniş söz açmışdır. Bundan başqa, kitabda Səməd Vurğunun çoxcəhətli elmi və ədəbi-ictimai fəaliyyəti haqqında dolğun, ümumiləşdirilmiş təsvir formalaşdırılmışdır.

Akademik İsa Həbibbəylinin «Azərbaycan ədəbiyyatında Səməd Vurğun məktəbi və Səmədoğlular» adlı məqaləsində xalq şairinin adı ilə bağlı ənənələrdən yaradıcı istifadənin geniş imkanlarından əsaslı şəkildə bəhs olunmuşdur. Məqalədə doğru olaraq qeyd olunmuşdur ki, Yusif Səmədoğlu və Vaqif Səmədoğlu tərcümeyi-hal baxımından «Səməd Vurğuna hamıdan yaxın olmalarına baxmayaraq, onlar bu böyük və ilhamlı sənətin ritmini və ahəngini deyil, dərin qatlardakı ideya-fəlsəfi axarını, ictimai ruhunu əsas kimi qəbul edərək, tamamilə orijinal yolla getməklə yeni tipli sənətkarlara çevrilmişlər». İsa Həbibbəylinin fikrincə, Yusif və Vaqif Səmədoğlular bədii yaradıcılığında Səməd Vurğunun gəlib çatdığı, lakin o zamankı dövrün müəyyən etdiyi məhdudiyyətlərə görə inkişaf etdirə, irəli apara bilmədiyi nöqtədən, yəni həyatın dibindən başlamış, həyat hadisələrini və insanı ideologiyadan uzaq real baxışla mənalandırmışlar.

Akademik İsa Həbibbəylinin tədqiqatında haqlı olaraq Səməd Vurğun XX əsr Azərbaycan şeirinin görkəmli yaradıcılarından biri hesab olunmuşdur. İsa Həbibbəyli Səməd Vurğunun «Azərbaycan» epopeyası» yaratmaq söylərinin və ədəbiyyatda vətənpərvərlik - azərbaycançılıq ideallarını yüksək poetik səviyyədə tərənnüm etmək istedadını onun yaradıcılıq tərcümeyi-halının

parlaq hadisəsi kimi səciyyələndirmişdir. İsa Həbibbəyli xalq şairi Səməd Vurğunu Azərbaycan ədəbiyyatında ədəbi məktəb yaratmış sənətkarlardan biri kimi səciyyələndirmiş və bu bənzərsiz ədəbi məktəbin işığında inkişaf edən ənənələri müəyyən etmişdir.

«Xalq şairi Məmməd Araz» (1999) albom-monoqrafiyasında İsa Həbibbəyli şair-vətəndaşın yaradıcılıq yolunun dərin və əsaslı təhlilini vermişdir. Tədqiqatçının fikrincə, Məmməd Arazın Vətənin torpağının tərənnümünə həsr edilmiş şeirlərində dərin hikmət ifadə olunmuşdur. İsa Həbibbəyli bu fikirdədir ki, Məmməd Arazın poeziyasında daş – mərdlik, möhkəmlik, dönməzlik, qaya - məğrurluq, əlçatmaz zirvə, yurda arxa və dayaq səviyyəsində tərənnüm olunur. Ədəbiyyatşünas alimin qənaətinə görə, xalq şairi Məmməd Araz poeziyamızı məzmun və forma etibarilə daha da zənginləşdirmişdir. Monoqrafiyada Məmməd Arazın adı ilə bağlı olan sənət ənənələri müəyyən olunmuş, dövrün ədəbi prosesinin ümumi mənzərəsində təqdim edilmişdir. Məmməd Arazın «Atamın kitabı» dramatik poemasının böyük Cəlil Məmmədquluzadənin «Anamın kitabı» əsərinin yeni tarixi mərhələdəki yaradıcı davamı olması fikri də nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış yeni elmi mülahizədir.

Xalq şairi Nəriman Həsənzadənin yaradıcılığı, xüsusən də dramaturgiyası haqqında İsa Həbibbəylinin baxışları orijinal elmi qənaətlərdir. Nəriman Həsənzadənin Azərbaycan ədəbiyyatında mənzum lirik-romantik dramaturgiyanın görkəmli yaradıcılarından biri olması fikri İsa Həbibbəyli tərəfindən əsaslandırılmış şəkildə təqdim olunmuşdur.

Akademik İsa Həbibbəyli dövlət müstəqilliyi ərəfəsində və yeni tarixi epoxada Azərbaycan ədəbiyyatında vətəndaşlıq mövqeyinin, milli düşüncənin daha da qüvvətlənməsi, istiqlalçı ədəbiyyatın yaradılması proseslərini də diqqətlə izləyib araşdırmış və aydınlaşdırmışdır. O, xalq şairi Sabir Rüstəmxanlının simasında yeni dövr milli istiqlal ədəbiyyatının böyük yaradıcılarından birini görmüş və konkret ədəbi mülahizələr əsasında fikirlərini ümumiləşdirmişdir.

Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında yeni yaradıcılıq təmayüllərindən bəhs edərkən İsa Həbibbəyli yazıçı-dilçi-ədəbiyyatşünas Kamal Abdullanın postmodernizm ədəbi cərəyanının yaradıcısı olduğunu əsaslı şəkildə təqdim etmişdir. Görkəmli alim eyni zamanda müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında yeni yaranmış tənqidi realizm, postmodernizm, magik realizm, dekadentizm kimi cərəyanların formalaşması və inkişafına, əsas simalarına dair tədqiqatların müəllifidir.

İsa Həbibbəylinin fikrincə, müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında milli ruh və vətəndaşlıq mövqeyi xalq şairi Zəlimxan Yaqubun yaradıcılığında özünəməxsus bədii vasitələrlə təcəssüm etdirilir. O, eyni zamanda, Xeyrəddin Qocanı müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında satirik nəsrin görkəmli nümayəndəsi kimi dəyərləndirmişdir. Bundan başqa, İsa Həbibbəyli «Bütün yönələri ilə yaradıcı» adlı kitabında (2014) Rəşad Məcidin çoxcəhətli yaradıcılıq yolunu hərtərəfli şəkildə təhlil edərək aşağıdakı elmi qənaətlərə gəlmişdir: «Rəşad Məcid bir ədəbi şəxsiyyət olaraq bütün yönələri ilə yaradıcı olan, axtarışlarının ardıcılığı və bədii təfəkkürünün orijinallığı və genişliyi, baxışlarının və inamının bütövlüyü ilə fərqli görünən kamil və professional bir Azərbaycan ziyalıdır. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ziyalılığının fəal vətəndaşlıq mövqeyi, aydın milli düşüncəsi, açıq və yetkin yaradıcı təfəkkürü Rəşad Məcidin simasında ümumiləşə bilər».

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında özünəməxsus mövqeləri olan Rüstəm Behrudü, Yunus Oğuz, Səyyad Aran, Əjdər Ol, Asim Yadigar, Vaqif Məmmədov, Xanəli Kərimli və başqalarının yaradıcılıq nümunələri də İsa Həbibbəylinin tədqiqatları sırasında mühüm yer tutur.

İsa Həbibbəyli Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının klassikləri haqqında da qiymətli əsərlər yazmışdır. O, Firidun bəy Köçərlidən Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı elminin babası səviyyəsində söz açmışdır. İsa Həbibbəyli akademik Məmməd Arif Dadaşzadənin həyatını və çoxcəhətli elmi yaradıcılığını müdriklik və müasirlik nümunəsi kimi dəyərləndirmişdir. İsa Həbibbəyli akademik Məmməd Cəfər Cəfərovu Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında böyük elmi məktəb yaratmış görkəmli elm xadimi hesab etmişdir. Onun fikrincə, Məmməd Cəfər Cəfərovun adı ilə bağlı olan elmi məktəb «Ədəbiyyat nəzəriyyəsi və ədəbi tənqid məktəbidir». İsa Həbibbəyli haqlı olaraq Məmməd Cəfər

Cəfərovu Azərbaycan romantizmşünaslıq nəzəriyyəsinin banisi kimi dəyərləndirir. Tədqiqatçının görkəmli elm xadimi Abbas Zamanovu XX əsrin böyük vətəndaş alimi kimi səciyyələndirməsi də elmi cəhətdən əsaslandırılmış qənaətlərdir. Onun Kamal Talibzadənin ədəbi tənqid tarixi, Əziz Mirəhmədovun və Kamran Məmmədovun ədəbiyyat tarixçiliyi sahəsindəki fəaliyyətinə verdiyi yüksək elmi qiymət də obyektivdir. Professor Əziz Şərifin «böyük ədəbiyyatşünaslıq missiyası»nu həyata keçirmiş elm xadimi olaraq təqdim edilməsi də faktların və hadisələrin işığında nəzərə çarpdırılmışdır. İsa Həbibbəylinin akademik Bəkir Nəbiyevi «ədəbi tənqid ağırlıqlı ədəbiyyatşünas» kimi xarakterizə etməsinə dair mülahizələrini böyük alimin elmi əsərləri əyani surətdə təsdiq edir.

Ayrı-ayrı ədəbiyyatşünas alimlərin yazı tərzini, onların fərdi üslublarını müəyyən etmək yolunda da akademik İsa Həbibbəyli ilk və əhəmiyyətli addım atmışdır. Onun elmi-nəzəri qənaətlərinə görə filoloji elmdə Firidun bəy Köçərli ədəbi-tarixi, Mehdi Hüseyn ədəbi-publisist, Məmməd Arif Dadaşzadə elmi-sosioloji, Asif Əfəndiyev ədəbi-fəlsəfi, Məmməd Cəfər Cəfərov elmi-nəzəri üslubu yaradan görkəmli ədəbiyyatşünaslardır. Alimin fikrincə, Yaşar Qarayev isə analitik obrazlı təfəkkürü ilə fərqlənir: «O, ən sərt, sırf, xalis elmi detallara şairanə baxmağı bacarır». İsa Həbibbəylinin, Yaşar Qarayevin əsərlərindən göstərdiyi örnəklər həmin gerçəkliyi əyani şəkildə təsdiq edir: «Ədəbi tənqid ədəbi kompasə bənzəyir. Burada da əqrəb həmişə həqiqət qütbünü nişan verir». Yaxud: «Bizdə bütün izm»ləri bir vahid yuvadan bir ana qartal uçurub: «...klassik poeziya» və ya: «Yazıçı kosmonavta yox, əkinçiyə, taxılçıya, kətançıya bənzəyəndə sehirlə və gərəkli olur», «Ən xoşbəxt ədiblər... qara mürəkkəblə də ağ kağıza ağ işıq dağıdanlardır»... İsa Həbibbəyli Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elmində Yaşar Qarayevin milli realizmşünaslıq nəzəriyyəsinin yaradıcısı olduğunu da elmi cəhətdən əsaslandırmışdır. Eyni zamanda o, Yaşar Qarayevin teatr sənətinə həsr etdiyi, yüksək professionalıqla yazılmış əsərlərində ədəbiyyatşünaslıqla sənətsünaslığın peşəkarlıq səviyyəsində vəhdətdə ifadə olunmasını yüksək qiymətləndirmişdir. İsa Həbibbəyli Yaşar Qarayevdən eyni zamanda ustad müəllimləri Əli Sultanlı və Məmməd Cəfər Cəfərovlə yeni nəsil ədəbiyyatşünaslar arasında körpü yarada bilən, geniş təfəkkürə malik ədəbiyyatşünas kimi bəhs edir. İsa Həbibbəyli eyni zamanda akademik Məmməd Cəfər Cəfərovun “İnsanlar və talelər”, “Get dolangilən, xainsən hələ” pyeslərini, “Xatirələr” memuarını və bir poemasını tapıb üzə çıxarmaq və nəşr etdirməklə bu görkəmli elm xadiminin yaradıcılıq dünyasının genişliyini diqqətə çatdırmışdır. Bundan başqa, İsa Həbibbəylinin araşdırmalarında akademik Nizami Cəfərovdan universal düşüncəsi və obrazlı təfəkkürü ilə səciyyələnən alim olaraq söz açılır. Professor Qəzənfər Paşayevin «Azərbaycan kərkükşünaslığının yaradıcısı» hesab edilməsi, Vaqif Yusiflinin əsl tənqidçi simasının göstərilməsi də elmi cəhətdən obyektiv reallıqları ifadə edir.

Akademik İsa Həbibbəyli elmi fəaliyyətə Ədəbiyyat nəzəriyyəsi ixtisası üzrə aspirantura təhsili almaqla başlamışdır. O, “XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan romantik lirikası” adlı namizədlik dissertasiyasında şeirdə poetik forma və bədii üslub müxtəlifliyi məsələlərini elmi-nəzəri cəhətdən şərh etmişdir. Ayrı-ayrı vaxtlarda dövrü mətbuatda çap olunan «Böyük ədəbiyyatşünaslıq uğrunda», «Ədəbiyyatın tərifli», «Ədəbiyyatşünaslıq elminin şöbələrinə yenidən baxış», «Satira ədəbi növ kimi», «...Sonet janrı», «Azərbaycan şeirində himn və marş», «Kiçik hekayə janrı – novella», «Dialog haqqında monoloq», «Ədəbi əlaqələrdən - müqayisəli ədəbiyyatşünaslığa» və sair elmi-nəzəri məqalələri ədəbiyyatşünas alimin ədəbiyyat nəzəriyyəsi istiqamətində də ciddi elmi əhəmiyyəti olan tədqiqatların müəllifi olduğunu meydana qoyur. «Ədəbiyyat nəzəriyyəsi» adlı dərs vəsaiti (1985) hazırda da ali məktəblərimizdə bu fənnin tədrisində istifadə olunan qiymətli bir bələdçi kimi elmi dəyərini qoruyub saxlayır. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi kitabındakı təriflərin əksəriyyəti İsa Həbibbəyli tərəfindən düstur kimi hazırlanıb formalaşdırılmışdır. İsa Həbibbəylinin «Romantik lirikanın imkanları» adlı monoqrafiyasında (1984) XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan romantik şeirinin poetikası, sənətkarlıq xüsusiyyətləri tədqiq edilib ümumiləşdirilmişdir.

İsa Həbibbəylinin ali məktəbdə bir müəllim kimi fəaliyyət göstərməsi, “XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatı” və “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi” fənlərindən uzun illər mühazirələr oxuması onun bir sıra dərslik, dərs vəsaitləri və metodik bələdçiləri yazıb nəşr edilməsinə imkan yaratmışdır.

Ali məktəblərin ehtiyacı nəzərə alınmaqla yazılmış «XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan yazıçıları» dərs vəsaitində yazıçı və şairlərin tərcümeyi-halı və yaradıcılıq yolu dəqiqləşdirilərək elmi sistem

əsasında təqdim olunur. Eyni zamanda, bu əsərin Azərbaycan ədəbiyyatını tanımaq baxımından da mühüm əhəmiyyəti vardır. «XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan yazıçıları» kitabının Rusiyada, Türkiyədə və Ukraynada nəşri də bunu əyani şəkildə göstərir. Bu dərs vəsaitində ilk dəfə olaraq XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatının ədəbi cərəyanlar üzrə təsnifatı aparılmış və əsas təmsilçilərinin həyatı və yaradıcılıq yolu oxuculara çatdırılmışdır. Bundan başqa, yaradıcılıqları az öyrənilmiş, çox vaxt tədris proqramlarında yer almayan Hacı Kərim Sanılı, Eynəli bəy Sultanov, Ömər Faiq Nemanzadə, Əliabbas Müznib, Əhməd Cavad, Əhməd bəy Ağayev, Abdulla Sur, Məmməd Əmin Rəsulzadə və başqalarının həyatı, ədəbi fəaliyyəti də ilk dəfə olaraq bu dərs vəsaitində geniş işıqlandırılmışdır.

Akademik İsa Həbibbəylinin də əsas müəlliflərindən biri olduğu orta ümumtəhsil məktəblərinin XI sinfi üçün «Ədəbiyyat» dərslisi 2006-cı ildən müstəqillik dövrünün yeni nəsillərinə zəruri ədəbiyyat bilikləri və dünyagörüşü verir.

Bundan başqa, İsa Həbibbəyli ilk dəfə olaraq ədəbiyyatın növlərə və janrlara bölünməsinin yenidən təsnifatını aparmışdır. Alimin fikrincə, ədəbi növlərin sırasına lirik, epik və dramatik ədəbi növlərlə yanaşı daha bir ədəbi növ – satira ədəbi növü də əlavə olunmalıdır. Akademik İsa Həbibbəyli satiranın müstəqil ədəbi növ olduğunu elmi-nəzəri cəhətdən əsaslandırmış, satira ədəbi növünə aid olan janrları müəyyənləşdirmişdir.

Akademik İsa Həbibbəyli ilk dəfə olaraq Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin dövrləşdirmə konsepsiyasını hazırlamış və inkişaf mərhələlərini müəyyən etmişdir. O, türk dünyası ədəbiyyatı tarixinin dövrləşdirilməsi məsələləri ilə də məşğul olmuş, öz konsepsiyasını irəli sürmüşdür. Onun “Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri” monoqrafiyası bu istiqamətdə yazılmış ciddi nəzəri tədqiqat əsəridir.

Universallıq akademik İsa Həbibbəylinin elmi fəaliyyətinin aparıcı xüsusiyyətidir. Ədəbiyyatşünaslıq elminin ədəbiyyat tarixi və ədəbiyyat nəzəriyyəsi istiqamətlərində ardıcıl elmi fəaliyyətlə məşğul olmaq İsa Həbibbəylinin tədqiqatçılıq elminin sütunlarıdır. Bundan başqa, o, tarix, folklorşünaslıq, ədəbi əlaqələr, mühacirət ədəbiyyatı, sənətşünaslıq, teatr tarixi kimi sahələrdə də axtarışlar aparmış, kitablar və məqalələr nəşr etdirmişdir. İsa Həbibbəylinin Dünya tufanı, Nuh peyğəmbər və Naxçıvan haqqındakı tədqiqatları sivilizasiyaların tarixinə həsr edilmiş qiymətli elmi mənbələrdir. “Duzdağ mozaikası” kitabı (2017) alimin ilkin insan məskunlaşmasına və erkən şəhər mədəniyyətinə dair maraqlı elmi-tədqiqat əsəridir.

İsa Həbibbəylinin 2016-cı ildə nəşr olunmuş “Yollar şeirdən başlanmışdı” kitabında onun müxtəlif illərdə yazdığı şeirləri, hekayə və pyesi, şeirlərinə bəstələnmiş mahnılar və tərcümə etdiyi əsərlər toplanılmışdır.

Akademik İsa Həbibbəyli təkcə elmi, elmi-pedaqoji uğurlarına görə deyil, yüksək təşkilatçılıq qabiliyyətinə, insanlarla işləyə bilmək, ünsiyyət yaratmaq bacarığına görə seçilən alimlərimizdəndir. Hələ tələbəlik illərindən Naxçıvan Dövlət Universitetinin ictimai işlərində fəal çalışan İsa Həbibbəylinin Tələbə elmi cəmiyyətinə uzun illər uğurla rəhbərlik etməsi onun 1991-ci ildə elmi işlər üzrə prorektor vəzifəsinə təyin olunmasına gətirib çıxarmışdır. Ali məktəbdə yaratdığı canlanma və inkişaf alimin sonrakı taleyində mühüm rol oynamışdır. Nəticədə İsa Həbibbəyli 1996-cı il oktyabr ayının 16-da Naxçıvan Dövlət Universitetinə rektor vəzifəsinə təyin olunmuşdur. Vaxtilə bir müddət Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun rektoru vəzifəsini əvəz etmiş professor Yavuz Axundlu qeyd edir ki, “1990-cı illərin əvvəllərindəki dağıdıcı təsirlər Naxçıvan Dövlət Universitetindən yan keçməmişdi. Bu təhsil ocağında çətin və mürəkkəb şərait yaranmışdı. Müəllimlər siyasi qruplaşmalara bölünmüşdü, təsərrüfatsızlıq və baxımsızlıq baş alıb gedirdi. Ali təhsil ocağının inkişaf etdirilməsi üçün İsa Həbibbəyli ən yaxşı namizəd oldu... O, universitetdə yaxşı ənənələri qoruyub saxladı, sələflərinin xidmətlərini xatırladı, özünü onların işlərini davam etdirən varis olduğunu bəyan etdi, kollektivi ətrafına topladı, xeyrxahlığı, səmimiyyəti və təşəbbüskarlığı, yorulmaz fəaliyyəti, əzmi ilə universiteti qabağa apardı».

İsa Həbibbəylinin rektor vəzifəsində çalışdığı 1996-2013-cü illərdə universitetdə tədris, elm-tədqiqat işləri və mədəni-kütləvi işlər sahəsində ciddi müsbət dəyişikliklər baş vermişdir. Bu ali təhsil ocağında Dissertasiya Şurası yaradılmış, burada maddi-texniki baza xeyli gücləndirilmiş, bir neçə çoxmərtəbəli yeni tədris korpusları, elektron kitabxana, olimpiya idman mərkəzi, tibb fakültəsi, konservatoriya binası tikilib istifadəyə verilmiş, 108 hektar sahədə müasir tipli universitet şəhərciyi salınmışdır. Beynəlxalq sahədə univeristetin elmi əlaqələri sürətlə inkişaf etdirilmiş, dünya təhsil sisteminə inteqrasiya prosesləri genişlənməmişdir. İsa Həbibbəylinin müəllifi olduğu «Müasir mərhələdə ali məktəbin idarə olunması və beynəlxalq əlaqələrin təşkili» adlı lahiyəsi 1999-cu ildə Avropa Şurasının Tempus proqramı tərəfindən qəbul olunmuşdur. Bununla da Naxçıvan Dövlət Universitetinin «Avropaya pəncərəsi» açılmış, bu ali təhsil ocağının dünyanın 4 qitəsində 70-dən çox universitetlə əlaqələri formalaşmışdır.

Akademik İsa Həbibbəyli elm xadimi kimi beynəlxalq miqyasda da tanınır. O, müxtəlif illərdə Türkiyədə, Rusiyada, Çin Xalq Respublikasında, Fransada, Almaniyada, Bolqarıstanda, Polşada, Macarıstanda, Cənubi Koreyada, İran İslam Respublikasında, Misir Ərəb Respublikasında, Qazaxıstanda, Türkmənıstanda, Özbəkıstanda, Gürcüstanda, Qırğızıstanda ölkə elmini layiqincə təmsil etmişdir. İsa Həbibbəyli Beynəlxalq İnformasiyalaşdırma Akademiyasının, Türkiyə Atatürk Dil, Tarix və Kültür Yüksək Qurumunun üzvüdür. Onun əsərləri Azərbaycan dilindən başqa, ingilis, türk, rus, fransız, ərəb, urdu, polyak, macar, gürcü, litva dillərində də çap olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası Dövlət Mükafatı Komissiyasının, bir sıra xarici və ölkə qəzet və jurnallarının redaksiya heyətinin üzvü kimi də səmərəli iş aparır.

İsa Həbibbəyli 24 aprel 2013-cü il tarixdən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti vəzifəsində çalışır. O, 19 iyun 2013-cü il tarixdən həm də Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktorudur. Akademiyada Nizamnamə Komissiyası onun sədrliyi ilə 2013-2014-cü illərdə müstəqillik dövrü Milli Elmlər Akademiyasının yeni nizamnaməsini hazırlayıb təsdiq edilməsinə nail olmuşdur. Bundan başqa, İsa Həbibbəyli Azərbaycançılıq konsepsiyasına dair layihə hazırlayıb çap etdirmişdir. O, eyni zamanda, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin dövrləşdirilməsi konsepsiyasının da müəllifidir. İsa Həbibbəylinin təşəbbüsü ilə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda «Nizamişünaslıq», «Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı», «Ədəbi tənqid», «Mətbuat tarixi və publisistika», «Azərbaycan-Asiya ədəbi əlaqələri», «Azərbaycan-Türkmənistan-Özbəkistan ədəbi əlaqələri» şöbələri, «Füzulişünaslıq» sektoru, «Beynəlxalq əlaqələr», «Nəşriyyat və proqnozlaşdırma», «Təhsil şöbəsi» kimi köməkçi şöbələr yaradılmışdır. Onun səyləri nəticəsində nəşr edilən «Poetika.izm», «Ədəbi əlaqələr» elmi jurnalları filoloji elmin inkişafına öz töhfələrini verir. Milli Elmlər Akademiyasında və Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda bir sıra beynəlxalq elmi konfransların keçirilməsində və xarici ölkələrin elmi qurumları ilə geniş əlaqələrin yaradılmasında da İsa Həbibbəylinin özünəməxsus rolu vardır. Onun təşəbbüsü ilə 2014-cü ildən respublika miqyasında və beynəlxalq səviyyədə “Fizika və lirika: dünya təcrübəsi və ölkə reallıqları” mövzusunda simpoziumlar keçirilir.

Akademik İsa Həbibbəyli Azərbaycan Elmlər Akademiyasına həsr olunmuş “Elm məbədi” sənədli filminin, “Akademiya marşı”nın müəllifidir. Bəstəkar Vaqif Gərayzadənin musiqisini yazdığı “Akademiya marşı” 2014 və 2016-cı illərdə Bakı Elm Festivalında sələndirilmişdir.

İsa Həbibbəyli Azərbaycan Respublikasının ictimai həyatında da yaxından və fəal iştirak edir. O, 1998-2005-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin deputatı seçilmiş, «İnsan hüquqları və beynəlxalq əlaqələr» komissiyasının sədri kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə 2005, 2010 və 2015-ci illərdə deputat seçilən İsa Həbibbəyli Beşinci çağırış üzrə ölkə parlamentinin Elm və təhsil komitəsinin sədridir. Onun rəhbərliyi ilə Azərbaycan Respublikasının «Elm haqqında» (2015), “Məktəbəqədər təhsil haqqında” (2016), “Peşə təhsili haqqında” (2017) Qanunlar hazırlanıb qəbul edilmişdir.

Azərbaycan dövləti akademik İsa Həbibbəylinin elmi və ictimai fəaliyyəti Azərbaycan dövləti tərəfindən qiymətləndirmişdir. O, çoxcəhətli və səmərəli fəaliyyətinə görə «Əməkdar elm xadimi»

(1999) fəxri adına layiq görülmüş, «Şöhrət» ordeni (2007) və «Şərəf» ordeni (2009) ilə təltif olunmuşdur.

İsa Həbibbəyli Beynəlxalq Türk Akademiyasının gümüş medalını, Təbriz Universitetinin Şəhriyar medalını, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Mahmud Qaşqarlı medalını almışdır. O, SSRİ Ali Təhsil Nazirliyi tərəfindən «Tələbələrin elmi tədqiqat işlərinin təşkilində səmərəli fəaliyyətinə görə» döş nişanı ilə fərqləndirilmişdir.

Akademik İsa Həbibbəyli 700-dən çox elmi məqalənin, 12 monoqrafik əsərin, 20-dən çox tərtib kitab və braşuranın, 1 dərslinin müəllifidir. Akademik İsa Həbibbəyli bu gün də böyük həvəs, enerji və fədakarlıqla çalışaraq, ölkəmizdə humanitar və ictimai elmlərin, o cümlədən ədəbiyyatşünaslıq elminin və ədəbi-ictimai fikrimizin, müasir Azərbaycan cəmiyyətinin inkişafına şərəflə və məsuliyyətlə xidmət edir.

Kamran Əliyev (AMEA-nın müxbir üzvü)
Məmməd Əliyev (filologiya elmləri doktoru, prof.)